

AZ OTTHON ÉS AZ ÉPÍTÉSZ

AZON TÉNYEZŐK KÖZÖTT, melyek az embert emberré formálják, egyik legerősebb az ember otthona, mindennapi környezete, amelyben nevelődik, amelyben él. Ott, ahol az éghajlat nem teszi okvetlen szükségessé a védelmet adó otthont, mint a forró égöv alatt, vagy ahol erre csak nagyon gyér lehetőségek adódnak, mint a sarkvidéken, maradt legprimitívebb az ember. A magántulajdon is az otthonban bontakozott ki az ősi kollektivizmus zürzavarából. Az emberi társadalomnak nemcsak az állapótára jellemzők a lakásviszonyok, hanem befolyást is gyakorolnak rá és az ember otthonának története egyben az emberiség fejlődésének is tükörképét adja.

De nem a fejedelmi, nem a gazdag otthonok a mérvadók, hanem a népek, a nagy tömegnek a lakásai, mert ezekben fejlődik ki az éghajlat, az építőanyagok, az életmód befolyása alatt az az otthontípus, mely éppúgy jellemzi a népet, mint formálja eljövendő nemzedékeit. A sok ezer esztendő s indus, babiloni és egyiptomi vályogviskó ontotta azt az engedelmes népet, mely alázattal hordta istenei óriás templomaihoz, urai hatalmas palotáihoz a köveket, anélkül hogy valaha is megkívánta volna azok kényelmét, szépségét, formáit. Valóban e népek sárkunyhói teljesen rokontalanok e világrészek monumentális építészeteivel és ez is bizonyítja, hogy mindig idegen despoták uralkodtak felettük. Továbbá így nyer magyarázatot az is, hogy úgy Indiában, mint az Eufrátesz és a Nílus völgyében, hol az építészet leghatalmasabb emlékei sorakoznak, ma a monumentalitásnak a csirája is hiányzik.

Éppen ellenkezője volt ennek a görög és a római, hol a kis családi otthon felnagyítása lett a monumentális építészet alapja. Különösen a római otthon volt valóságos szentség, a római polgári önérték nagynevelője. Addig nem is került veszélybe a köztársaság, míg a polgári jólét, a tradicionális otthon, a házi istenek tűzhelye épségben volt. De mikor Róma növekedésével felgyűlt a proletárság, mely már nem ősi tűzhelyek neveltje, hanem gazdag urak emberraktárszerű bérházainak prolese és mikor kialakult a dédelgetett légiók kényelmes otthona, a római castrum, akkor összeroppant e két tényező között a cívus romanus hegemoniája, hogy helyet adjon a császárság kényuralmának. Ezután a római otthon már többé nem tartópillére az államnak; kényelme, fénye, gazdagsága, melyet a császárok megvesztegetésül juttattak neki, lassú tespedésbe vitte e társadalmat, mely az Antoninu-

sok, az úgynevezett Aranykor jólétét élvezni tudta, de megőrizni, megvédeni már nem. Ezalatt Germánia erdeiben, meg a nagy Szarmata síkságon kezdetleges otthonokban edzett népek nevelődtek, melyeket megszedített Róma gazdagságának, jólétének híre. Elég volt a népvándorlás első lökése, hogy a széttiport limeseken át berohanó élvágyó barbárok eláraszák az egész birodalmat és mohó kapzsisággal, egymásra irigykedve rabolják, pusztítják a klasszikus kultúrát, a római otthont.

Ekkor jelent meg egy időre Európában Közép-Ázsia nomádjainak ősi otthona is: a juxt, a kirgiz sátor. A hunok, az avarok és a magyarok hozták. Az a hibája volt csupán, hogy lakóit engedte, hogy a természettel tovább is szoros kapcsolatban éljenek, bár otthonként bizonyára nem volt rosszabb, mint az akkori zürzavaros Európa városi lakásai. De mint nomád életforma hordozója, csakhamar el kellett tűnnie Európából. Abban az időben a szlávok még csak lefedett gödrökben húzták meg magukat; a vandálok pedig végigszágulva a birodalmon, gyermekes rombolási dühükben addig nem nyugodtak, míg egyetlen ép ív vagy architráv került eléjük. A gótok elégedetten húzódtak meg e romok között és nem bánták, ha reájuk szakad is, de egy követ sem tettek volna a másokra. Végül a longobárdok Itáliában olyanok voltak, mint a durva kezű paraszt cseléd, akinek minden, amit megfog, törve a kezében marad és ahova lép, ott csörömpölés, kár és pusztulás van. És mindezek felett Európát előntötte a pizok, az emberiség e makacs kísérője, mely tulajdonképpen a természetben nincs, az ember teremtette és mindig csak nehezen szabadul tőle. Egy évezreddel zuhant vissza Európa a pizokba.

E szörnyű káoszról csak Nagy Károly alatt kezdett kiemelkedni ez a gyermekéveit élő társadalom. A capitularékból ismerjük, hogy az új birodalom városaiban hogyan indult meg az élet és milyen szociális rendezést kívántak az akkori települések. De ezek a városok nem a régi civilizált római városok utódjai, folytatásai, hanem félénk menekülők gyűlhelyei, kiket nem a városélet forgalma, kényelme csábított ide, hanem védelmet nyújtó falai, melyeken belül szűkén, kényelmetlenül szorongtak az emberek. Így alakult ki a középkori város, mely elsősorban védelmi, stratégiai természetű és építészete a vaskos, nehéz, ostromot álló román stílus.

Nyugodtabb idők bekövetkeztekor e városokban is emelkedni kezdett a jólét, de azért e szűk, kényelmetlen városokat, otthonokat nem építették át. A középkor szellemében volt a földi kényelemről való lemondás; azonban erejüket meghaladó áldozatokkal templomokat emeltek. Szűk tereiken alig volt hely, csak felfelé volt terjeszkedési lehetőség, tehát ilyenképpen született meg a függőleges szerkezetű gót stílus, a középkor égbetörő katedrálisa. A gótikának pár városházát, céhházát és lovagvárat kivéve alig van profen célú építménye, hiányzik ebből a stíusból az individualizmus. Inkább vallásos tömeghangulat megnyilatkozása és legszebb emlékeinek tervezőit alig ismerjük, sőt azok inkább nemzedékek, mint egyes művészek alkotásai.

Mialatt a városokban ez a stílusfejlődés ment végbe, künn a vidéken a földművelő nép között egészen más irányban kezdett kiala-

kulni a nép otthona, lakóháza és a falu, melyben egyedül a templom kerül kapcsolatba a városi stílusokkal. Ebben az otthonot alakító fejlődésben természetesen döntő tényező volt a faj, az éghajlat, a foglalkozás és a helyi építőanyagok. De bármennyire sokféle paraszt-otthon típus alakult ki Európa e második gyermekkorában, a legtávolabbiak és legkülönbözőbbek is közelebbi rokonságot mutatnak egymással, mint a városi otthonokkal. Itt csak Itália és némely spanyol vidék kivétel, hol a régi római városi civilizáció hatása és a városéval azonos építőanyag bősége folytán, a falu többnyire város-töredéknek látszik. E paraszt-otthonok elterjedésében élesen mutatkozik az orthodoxia határa, vagyis Magyarországtól keletre és délre egészen más viszonyokat találunk, mert az orthodoxia sokkal primitívebb lakást adott népeinek, illetve a bizánci papság nem törődött a nép jólétével. Ellenben a római egyház szerzetesei, főképp a bencések tanították nemcsak a földművelésre, hanem a lakóház, az otthon építésére is Európa népeit. Ezért ami az európai paraszt-otthonokban Skandináviától a Száva vonaláig és Normandiától a Keleti-Kárpátokig közös, az mind tőlük ered.

Bármily kezdetlegesek voltak az akkori paraszt-otthonok, mégis már tágasságuk miatt is egészségesebb, emberibb lakóhelyek, mint a városi tömeg otthonai. A viszonyok állandósága alkalmat adott a legcélszerűbb és egyöntetű típusok kialakulására, melyekben azután megjelent a népnek játszi, művészi kedvtelése éppúgy, mint a népköltésben, dalban, viseletben. Ezalatt a középkor városaiban egyre szaporodott a piszok. A csatornázást alig ismerték, a régi római vízvezetékek, csatornák jobbára elpusztultak. Az utcán folyt a szenny. Párizst úgy emlegették, mint finom várost, mert ott szokás volt, mielőtt az emeletről az utcára öntötték a piszkot, lekiáltani „garde à l'eau“ és nem szakadt a lent járók nyakába meglepetésszerűen, mint másutt, a mocsok. Elviselhetetlen bűz volt mindenütt. Egyik francia királyról jegyezték fel, hogy mikor párizsi palotája ablakán kihajolt, elájult, olyan förtelmes bűz csapta meg. A középkor rettenetes járványai így mindig a városokban keletkeztek és ott pusztítottak a legjobban. A járványoktól gyötört és megtizedelt városi lakosságnál sokkal erőteljesebb és egészségesebb nemzedékek nevelődtek a vidéki paraszt-otthonokban. A hatalom már ezért is a vidéki népben kereste támaszát, ebből sorozta katonáit és csak mikor a pénz kezdett nagyobb szerepet játszani és a nyers erőt felülmúlta az értékeket termelő elme, fordult a városok felé.

A renaissance és a barokk alatt nagy fejlődésen mentek át a városok, de az átlag otthonok csak lassan javultak. Az építészek nagy urak szolgái; gyönyörű paloták, kastélyok, templomok építésében látták feladatukat, de a szegény nép otthona kívül esett érdeklődési és tevékenységi körükön. Azért ezekben az időkben, Összehasonlítva a városi és vidéki szegény ember, a kispolgár és kismemes otthonát, még alig mutatkozik a színvonalban eltérés a város javára. A városi civilizáció rohamos előretörése a kapitalizmus kifejlődésével esik egybe. A kapitalizmus, mely a tőkék, az erők egyesítésére és szervezésére törekszik, a városi életben is megvalósította azokat a nagy közmunkákat és közös üzemeket, melyek a városi élet kényelmének, higiénia-

jának, olcsóságának feltételei. Ekkor az építész a kapitalizmus zsoldjába került és építette a bérházakat, ami a tőke kamatoztatására biztos üzletnek bizonyult. Ez a tömeges bérházépítkezés, a nagy tömegek életszínvonalát tekintve, határozott javulást jelentett akkor, de csakhamar kialakult az a szédelő spekuláció, mely a bérházban nem a szolid vagyoneruházás lehetőségét látta, hanem a szélhámosságig menő nyereszkes üzlet lehetőségét. Ez a bérház spekuláció volt egyike a kapitalizmus ama kinövéseinek, mely széles körök előtt ásta alá e rendszer tekintélyét és sok ellenséget szerzett neki. Az építészek engedelmesen szolgálták ezt a spekulációt, bérpalotáknak csúfolt bérkaszármányakat építettek, miközben megfélemlítettek azokról az embertársaikról, akik oda be fognak költözni, akiknek az otthonuk lesz. Ők találták ki, hogyan kell az előírt szabályokat kijátszani, hogy lehet kiuzsorázni a telket és hitványabbnál hitványabb anyagokat használni, valamint a leggyengébb, amolyan tessék-lássék kiállítás adni a lakásoknak. Így jöttek létre azok a sivár bérlakások, szörnyű pinceoduk, sötét udvari lebugyok, melyeknek légköre nemcsak az egészséget, hanem a lelket is megtámadja. Csúnya öröksége ez a múlt század metropolisainak és ha mélyére tekintünk, a modem nagyváros civilizációja, fénye, gazdagsága önáltatásnak, hazugságnak látszik mellette.

A századfordulón a technikai találmányok vonultak be a városi otthonokba. Az építészek azt hitték, hogy a napsütést, a jó levegőt, a kedélyes tágasságot villanyal, központi fűtéssel és egyéb más találmányokkal pótolni lehet. Az emberi otthon mechanizálása különösen az Egyesült Államok metropolisaiban ment nem egyszer olyan túlzásba, mely már meglazította a családi otthon kötelekeit is. De ez a technikai előhaladás több helyen anyagi válságba sodorta az otthonokat, erőn felüli igényeket támasztva. A legtalálóbb példa erre a svájci falu válsága. A világháború nagy konjunktúrája a svájci parasztot kiemelte kiegyensúlyozott helyzetéből. Hirtelen meggazdagodásának hírére az építészek megjelentek a falun és azt modernizálták a városi civilizáció vívmányaival: csatornázás, vízvezeték, fürdőszoba követte egymást, majd a gazdaság villanyosítása került sorra. Ennek a nem éppen józan lendületnek, mely a népjólét és többtermelés jelszavaival indult meg, eredménye az lett, hogy a földművelő parasztság, igényei megnövekedtével, olyan drágán él és olyan drágán termel, hogy terményeivel lemarad a világpiacon és a svájci mezőgazdaság válságba került.

A mai, mindenképpen nehéz idők új irányokat hoztak. Az emberség anyagi és lelki tartalékai nagyrészből megsemmisültek. Az anyagiakat elsodorta a gazdasági válság, a lelkieket a mindenben való csalatkozás, a bizalomvesztés. Nem maradt más, csak az egzisztenciájáért küzdő ember, akinek az első segítség, amibe belekapaszkodhatik: az otthon. Így az ember küzdelmének, vágyának előterébe került az otthon és miután a vagyontalanok száma napról napra duzzad, természetesen a szegény ember otthona lett a legfőbb problémává. Ennek következtében az építész feladata, gondolkozása is kell hogy megváltozzék. Míg a renaisszáncében és a barokkban az építész elsősorban művész volt, a XIX. században üzletember, a század-

fordulón technikus civilizátor, addig ma a szociológus-építész lép előtérbe. Nem elég, hogy széppé formálja az otthont, az sem elég, hogy számolni tudjon az anyagi lehetőségekkel és tisztában legyen a technikai kérdésekkel, hanem áttekintéssel kell bírnia az egész társadalom felett, józan irányba terelni annak igényeit és nem mindig azt váltani be, amit szeretnének, hanem azt, amire szükségük van.

A gazdasági élet naponkénti eseményei, a termelés világtrendjének felbomlást mutató bonyolódásai mögött szörnyű válság lappang, mely mindjobban szétmálasztja azt a talajt, hova az emberek a maguk biztonságát, boldogulását, jólétét igyekeztek begyökereztetni és egymásután sodródni tova a bizonytalanságba a gyökértelemné lett társadalmi rétegek, osztályok. Hajdan a népvándorlás keletről nyugatra áradt és az emberek, népek egymást gázolták le. A most fenyegető helyzet hasonlít a népvándorláshoz: akkor is hontalanná, gyökértelemné, otthontalanná lett tömegek keringtek és ütköztek össze, csakhogy míg az horizontális irányú volt, ma a társadalomban alulról fölfelé és fentről lefelé indult meg a népvándorlás olyan iramban, hogy könnyen az ezer év előtti kultúra enyészto káoszához vezethet. Arra kell törekedni, hogy ez a felkavart társadalom mielőbb leülledhessék, lehetőleg mindenki megtalálja a helyét, az egzisztenciáját. Azonban a pusztá takarékoság, a takaréketét, a kamatozás, a részvény, az osztalék ígérétevel már nem lehet ezeket a gyökértelemné rétegeket vészes keringésükben megállítani, sőt a mesterséges munkaalkalmak, a földosztás, a telepítés sem olyan általános hatású, mint az ember ősi szükséglete, az otthon. Az otthon, mely körülöleli az embert, mely a háborgó tömeget egyénekre bontja, ad nekik féltetni, veszteni valót és ezáltal társadalmi együttműködésre képesíti őket. Nem csupán oltalmat adó födél, mely alatt meghúzhatják magukat, hanem biztos alap, melyre támaszkodva megindulhatnak a jobb jövő felé. De nem minden lakóhely otthon és a jövőben minden erkölesi és anyagi erőt arra kell felhasználni, hogy ezután ne lakóhelyek, hanem csak otthonok épüljenek. Az ilyen otthonok létesítését természetesen nem lehet csupán a konjunktúrának meg a spekulációnak odadobni, itt az állam, a társadalom, a papok, az orvosok, majd minden foglalkozási ág szükséges, de e munkában az építésznek kell lenni a non nyugvó apostolnak, az eleven lelkiismeretnek, a régi bencés barátok utódának.

Az otthon-problémák elseje a saját otthon kérdése. A mai város, méginkább a metropolis a bérlakások rendszerében lett naggyá. Mintha a letúnt feudalizmus, a hanyatló nagybirtok-rendszer ütötte volna itt fel a fejét, olyan egészségtelen módon alakult a városi háztulajdon eloszlása. Csak Anglia, Belgium és Hollandia tudott ebben józan mértéket tartani. A mi tökeszegény Budapestünk riasztó példa erre: tíz év előtt fővárosunkban még tizenötezer háztulajdonos húszezer házában lakott több mint egymillió ember. Kialtó ellentéte ez a városalakító patricius hagyományoknak, melyek tulajdon nélkül nem fogadtak be polgárnak senkit, vagy mint az ősi Debrecenben, hol a háztelektől elválaszthatatlan volt künn a határban levő birtok. Széchenyi mondja, hogy csak az egyéni tulajdon varázsa képes a terméketlen sivatagból viruló paradicsomot csinálni. A múlt század

kő- és téglasivatagaiból hiányzik az egyéni tulajdon varázsa és mindazon régi városok, melyeknek intim művészi szépségeit megbámulják, jobbra a régi patrícius világ alkotásai. Ez a szellem hiányzott nálunk fővárosunk nagyéépítéskor és ezért van, hogy a moderm Budapestben sincs olyan bensőséges hangulat, melyet az elmaradt budai részekben ma annyira értékelünk.

A városi ipari munkásság letelepítése és állandósítása különösen fontos kérdése a jelennek. Érdeke ez az iparnak, mert csak tanult munkásokkal lehet versenyképes, és érdeke az egész társadalomnak, mert nem elég egy osztálynak csak politikai jogokat adni, az existenciáját is biztosítani kell, különben a jogok veszélyes harci eszközökké válnak. Szorosan kapcsolódik ide a városi otthonok elavulásának kérdése. Ez a probléma a városokban örökké jelen volt és jelen lesz. Hasonlít az elavuló otthon ahhoz a ruhához, melyet míg divatos, a gazdag ember hord, azután egy kevésbé vagyonos veszi magára, majd mikor megkopik, a szegény ember viseli és végül rongyaiba a koldus takarózik. De ma túlsók a koldus és mind kevesebb, aki divatos ruhát viselhet. A városok népességének rohamos növekedése és a világháborút követő gazdasági válság útját állta az állandó megújulásnak és ma tömegével állnak a városokban olyan házak, melyeknek már régen el kellett volna tűnniök a föld színéről. Ezen a tatarozást kedvezmények nem segítenek, sőt lelkiismeretlenül halasztják és növelik e problémát és a vége mégis az lesz, hogy majd egész városrészeket kell lebontani, mert a múlt század spekulációja nem századokra építkezett és az a befektetett tőke, melyet ily módon menteni akarnak, mégis elvész. Az amerikai pénzintézetek a házat nem ismerik el ingatlanak, csupán a telekre adnak hosszúlejáratú kölcsönt, mert szerintük a ház életkora io—30 év. A ház életkorának egészségtelen kitolódása a lakosság helyes rétegződését is megakadályozza, mert a jobb otthonok túldrágák lesznek, akit megilletne, nehezen jut hozzá, viszont a belső részek romló házaiba lassan a perifériák elemei szivárognak be és ezáltal házak, utcák, városrészek vesznek el helyzeti előnyüket és értéküket. Így csak növekedni fog az ellentét, mely a nyomortanyák és moderm lakások között fennáll és ez az ellentét ott fog parázslani e különböző otthonok lakói között is. Ezért a céltudatos városfejlesztésnek nemcsak építeni kell, hanem rombolni is.

Ez a parázsló ellentét nemcsak a városokban, hanem a város és a falu között is fenyeget. Nemcsak az életkörülmények, a foglalkozási körök különböznek egymástól a falun és a városban, hanem az otthonok is. Ha a metropolisok otthonainak mechanizálása a mai szédületes iramban folytatódik és a falut hagyjuk menni a maga útján, nemcsak az otthonok lesznek teljesen különbözők, hanem a lakóik is, akik majd nem értik meg egymást. Az urbanista lakáscivilizáció józanul megválasztott vívmányaiból valamit ki kell vinni a falura, természetesen intő példa legyen a svájci falvak túlcivilizálása. A falu átépítésére különösen Alföldünkön lenne nagy szükség, hol elsősorban egészségügyi téren mutatkoznak hiányok. A mai otthon minden problémái között ez a legkényesebb. Egyszerű volna máról holnapra jó házakat építeni a falun, ez csak pénzkérdés, de nem oldaná meg a problémát,

mert mesterkéltnak lenne, életképtelen és megszűnnék, mihelyt elfogy a külső támogatás. Itt olyan reform kell, mely a faluból indul ki és amelyet megbír külső támogatás nélkül. A nép szokását kell megváltoztatni, igényeit helyes irányba terelni. Ezután majd ő maga fogja kitalálni az új otthonot és úgy, mint eddig, maga is fogja azt építeni. Az építésznek a falun nemcsak az a hivatása, hogy házakat építsen, hanem hogy barátja is legyen a népnek, tanítója, művelője. Előbb lelkileg alakítsa át a falut, hogy az külsejében is átalakulhasson. Nem is kell, hogy észrevegyék, hogy tulajdonképpen ő vezeti az új otthon-építő paraszt kezét. A falu rázkódásmentes átalakulására jó példa a felvidéki tót falu. Századunk elején az Amerikából visszatért tótok egymásután építették új otthonaikat. De nem amerikai minták után, onnan csak a magasabb lakásigényt, a higiénikus követelmények tudatát hozták magukkal, hanem az ősi telken, az ősi otthon formálták át. Így született meg a cseréptető, magasföldszintes, tágas ablakú felvidéki parasztház, mely azután általában elterjedt és elterjedését néha még tűzvédek is sietteték. Ez az otthon-típus általános divattá lett, már pedig a népnél a divatnak igen nagy ereje van. Az utolsó tíz-tizenöt évben mintha lanyhulna a tót falvak ilyen átalakulása, de ennek egyetlen oka az új államilakulás következtében a Felvidéken beállt állandó pénzhiány. Érdekes ebben az amerikai hatás átalakító ereje. Sajnos Budapestnek nem volt ilyen hatása az Alföldre, aminek legfőbb oka, hogy a fővárosnak és a falunak nem azonos az építőanyag. Míg az emberi találékonyság majd mindent kitalált, amivel jobbá, olcsóbbá és egészségesebbé lehet tenni a városi otthonokat, a magyar falu építőanyagával, a földdel, a vályoggal nem törődött, nem kísérletezett, pedig bizonyára vannak lehetőségek arra, hogy ebből is jobban és egészségesebben lehessen építkezni.

Íme az újszerű feladatok egész sora áll korunk építésze előtt, melyek közvetlen kapcsolatban vannak társadalmunk, sőt a mai lélek legfontosabb problémáival. Gondoljunk csak a régi bencés barátokra, hogy kellő megilletődéssel tekinthessük a feladat nagyságát és komolyságát. Európa, a fehér faj bomladozó kultúrájának és civilizációjának megmentésében döntő szerep vár rájuk. Ez már nem foglalkozás, ez már hivatás. A sikerhez pedig nem elég a szaktudás, ide magasabb etika szükséges és az építésznek nevelésének az építészet erkölcstanával kell kibővítenie.

JESZENSZKY SÁNDOR